

Ion Bărbuță

STRATIFICAREA SEMANTICO-PRAGMATICĂ A ENUNȚULUI DIN LIMBA ROMÂNĂ

Este bine știut faptul că semnificatul unui enunț nu reprezintă doar o sinteză a sensurilor lexicale și gramaticale exprimate de cuvintele din componența lui, ci rezultă din corelarea enunțului dat cu elementele contextului comunicativ în care el este produs, altfel spus, componentele semantice ale enunțului sunt generate, în cea mai mare parte, de raportul stabilit între enunțul dat și elementele contextului de comunicare. Prin urmare, esența semnificatului global al enunțului și specificul componentelor semantice din structura lui pot fi explicate pe baza raportării lor la componentele actului de vorbire, adică la evenimentul din realitate desemnat și contextul comunicativ (care cuprinde situația enunțării la care se adaugă factorii datorăți interacțiunii dintre locutor și interlocutor). Această idee se desprinde și din afirmația lui L. Wittgenstein despre sensul propoziției, care reprezintă „un semn propozițional în relația sa proiectivă cu lumea” (1, p. 45). În felul acesta, dacă acceptăm că structura semantico-pragmatică a enunțului se constituie ca rezultat al relației stabilite între enunț, pe de o parte, și componentele actului de vorbire, pe de alta, atunci trebuie să admitem că dimensiunea relațională este un factor care nu poate fi neglijat în analiza enunțului. În aceste condiții, o caracteristică completă și corectă a semnificatului enunțului, din perspectivă semantică și pragmatică, presupune luarea în considerare a raportului enunț – context comunicativ.

Dată fiind diversitatea componentelor contextului comunicativ, trebuie să admitem că latura de conținut a enunțului cuprinde informații de natură diferită. Din știința comunicării, se știe că, în general, informația reprezintă ceea ce se comunică într-un anumit limbaj. Dintre multiplele trăsături ce caracterizează latura de conținut a enunțului aspectul cel mai important în descrierea informațiilor codificate în structura semantico-pragmatică a acestuia este sursa, proveniența lor.

Având un caracter eterogen, componentele semantice din structura enunțului ar trebui să fie codificate în cadrul a diferite niveluri, criteriul în funcție de care se realizează stratificarea semnificatului global al enunțului urmând să fie tipul de informație codificat în componentele respective, acestea diferențiindu-se după proveniența lor. Și într-adevăr, cercetările care au abordat problematica enunțului în plan semantico-pragmatic au demonstrat că latura de conținut a enunțului este analizabilă în mai multe categorii de semnificații diferite ca informație conținută.

Chiar dacă sintaxa tradițională nu a fost și nu este interesată de stratificarea semnificatului global al enunțului în funcție de componentele situației de enunțare, trebuie să notăm că ideea despre stratificarea laturii de conținut a enunțului în mai multe componente nu este nouă în lingvistică. De fapt, chiar și unele dintre modelele de descriere semantico-sintactică a enunțului au la bază, într-un fel sau altul, principiul organizării conținutului semantic al enunțului pe mai multe niveluri. Modelele în cauză diferă însă prin mai multe caracteristici, întâi de toate, prin numărul de niveluri delimitate în structura enunțului.

Astfel, dacă luăm în considerare numărul de niveluri în cadrul cărora sunt codificate informațiile cuprinse în structura enunțului, modelele de descriere semantico-sintactică a enunțului se clasifică în următoarele categorii:

a) modele de descriere a enunțului care prezintă structura semnificatului global al enunțului ca fiind compusă din două niveluri;

b) modele de descriere a enunțului ca entitate constituită din mai multe niveluri.

Modelele din prima categorie delimitează, de obicei, un strat de semnificație care este mai apropiat de semnificatul lexical, și un strat al semnificațiilor de natură relațională, caracterizate, de fapt, drept semnificații sintactice. Termenii folosiți pentru desemnarea acestor componente diferă de la o școală la alta și chiar de la cercetător la cercetător. Cu toate că există uneori mari deosebiri în conceperea conținutului acestor niveluri datorate perspectivei, metodelor și obiectivelor propuse, în esență nivelurile delimitate în cadrul diverselor școli lingvistice se aseamănă în ce privește informația inclusă de fiecare dintre ele. Unul dintre cele mai cunoscute modele care prezintă enunțul ca o entitate constituită din două niveluri este modelul generativ, elaborat de N. Chomsky. În conformitate cu modelul la care ne referim, în cadrul enunțului se disting două elemente componente: o structură de profunzime (este o componentă care determină interpretarea lui semantică) și o structură de suprafață (de natură sintactică). Din această perspectivă, enunțul apare ca o entitate generată prin convertirea unei structuri de profunzime într-o structură de suprafață corespondentă, care reprezintă, de fapt, punctul terminus al procesului de generare.

Un alt model din această categorie, care, de asemenea, a avut un impact deosebit asupra cercetărilor de lingvistică, este cel propus de Ch. J. Fillmore într-o serie de lucrări publicate între anii 1968 și 1972. Elaborat în contextul gramaticii de tip generativ-transformațional, modelul dat prezintă enunțul ca fiind organizat pe două niveluri, un nivel de adâncime și unul de suprafață. În investigațiile sale, Fillmore își concentrează atenția asupra structurii de adâncime a enunțului, care e constituită dintr-un anumit număr de cazuri de adâncime, numite și roluri tematice.

Dintre modelele enunțului cu mai multe niveluri poate fi menționat cel prezentat de noua ediție a Gramaticii Academiei (II, 2005). Astfel, examinând organizarea informațională a enunțului, lucrarea dată definește enunțul ca fiind „purătorul unei informații complexe, rezultate din sinteza mai multor tipuri de informații, de naturi distincte, care dispun de mijloace specifice de codificare în cadrul sistemului limbii” (2, p. 864). În opinia autorilor acestei lucrări, informațiile codificate în structura enunțului pot fi grupate în următoarele trei categorii:

a) informația factuală (cognitivă, descriptivă); este informația care se constituie ca rezultat al descrierii unei stări de lucruri din realitate;

b) informația (inter)acțională; corespunde forței ilocuționare a enunțului. Informațiile de tip a) și b) constituie, împreună, informația substanțială, fiind partea esențială a mesajului, care face obiectul intenției comunicative fundamentale a locutorului;

c) informația comunicativă (discursivă); este informația privitoare la organizarea operațiilor de integrare, de prelucrare și de stocare a informației substanțiale (a-b) în cadrul procesului comunicativ (2, p. 864).

Ceea ce trebuie observat în legătură cu aceste tipuri de informații, delimitate de Gramatica Academiei, este faptul că primele două sunt identificate prin raportare la componentele contextului comunicativ (acestea fiind evenimentul din realitate desemnat și intenția comunicativă a locutorului), la rândul ei, informația comunicativă se identifică prin luarea în considerare a rolului îndeplinit de aceasta în cadrul enunțului. După cum

se specifică în Gramatica Academiei, acest tip de informație îndeplinește o funcție de organizare comunicativ-operatională, servind la organizarea conținutului informațional al enunțului (2, p. 864-865).

O interpretare a enunțului ca entitate constituită din „trei straturi semantice” întâlnim și în *Gramatica limbii române* semnată de D. Irimia. Un prim strat al enunțului, în opinia autorului acestei gramatici, reprezintă rezultatul actualizării planului semantic al unităților lexicale devenite termeni sintactici. Cel de al doilea strat cuprinde sensuri sintactice rezultând din intrarea unităților sintactice în relații sintactice. Și ultimul nivel este constituit din sensuri care rezultă din categoriile morfo-sintactice, sintactice, deictice determinate de relațiile sintactice din structura enunțului sau de raportul dintre enunț și enunțare (3, p. 329).

Totodată, trebuie spus că există lucrări în care latura de conținut a enunțului este văzută ca o entitate caracterizată prin suprapunerea mai multor straturi de informație. Vom menționa aici câteva dintre ele. E vorba de lucrările semnate de lingviștii ruși I. P. Susov, V. Gh. Gac, V. Bogdanov etc.

În viziunea lui V. Gh. Gak, structura informațională a enunțului se caracterizează prin mai multe componente, printre care: aspectul nominativ (numit și nivel semantic; servește pentru desemnarea unui eveniment din realitate; unitățile nivelului dat marchează agentul, acțiunea acestuia și obiectele implicate de acțiune); nivelul logico-comunicativ (exprimă organizarea conținutului informațional al enunțului din perspectiva relației predicative); aspectul modal-comunicativ (în care își găsesc reflectare categoriile enunțului legate de circumstanțele și scopul comunicării; este vorba de: categoria localizării situaționale sau deixisul, modalitatea, aserțiunea, scopul comunicativ, structura comunicativă și afectivitatea). În același timp, cercetătorul stabilește următoarele etape ale analizei enunțului: structural-sintactică – semantică – logico-comunicativă – emoțional-expresivă – pragmatică – discursiv-comunicativă (4, p. 49-51).

Examinând semnificatul enunțului și descriind actul de constituire a semnificatului global al acestuia în conformitate cu procesul real de sinteză a componentelor semantico-pragmatice, I. P. Susov delimitează în cadrul unității comunicative date următoarele structuri: structura relațională (reprezintă o reflectare generalizată a situației din realitate), structura predicțională (are la bază relația subiect – predicat; se suprapune peste componenta relațională a enunțului) și nivelul modifical (numit și nivel suprasintactic), prin care se produce modificarea modală, temporală, personală, focalizarea etc. structurii predicative și a celei relaționale) (5, p. 13-15). Deși structurile delimitate în cadrul acestei concepții sunt doar trei la număr, vom observa că ultimul nivel, nivelul modifical, este unul complex care întrunește mai multe componente. Prin urmare, semnificatul enunțului este conceput ca o structură poliaspectuală, constituită prin suprapunerea mai multor niveluri purtătoare de informații semantice și pragmatice.

Analiza modelelor de descriere a enunțului, demonstrează că o trăsătură în funcție de care ele ar putea fi caracterizate este faptul dacă la modelarea structurii semantico-pragmatice a enunțului sunt luate în considerare cele trei aspecte ale unității la care ne referim: aspectul sintactic, aspectul semantic și aspectul pragmatic. Și din prezentarea făcută mai sus, constatăm că nu orice model ține cont de cele trei aspecte delimitate în organizarea laturii de conținut a enunțului. În funcție de acest criteriu vom distinge: modele care se bazează pe distincția dintre aspectul semantic și cel sintactic (N. Chomsky, Ch. Fillmore) și modele care pun la baza descrierii enunțului toate cele trei aspecte (V. Gh. Gak, I. P. Susov, Gramatica Academiei, 2005).

Pornind de la studiile care abordează problema stratificării semantico-pragmatice a enunțului, în articolul de față vom delimita următoarele niveluri de semnificație:

1. Nivelul referențial-sintactic (sau componenta referențială); cuprinde informația despre evenimentul desemnat. După cum se știe, enunțul descrie un eveniment din realitate, acesta având rolul de referent al enunțului. Componentei referențiale, în Gramatica Academiei (II, 2005), îi corespunde informația factuală (descriptivă), în legătură cu care se menționează că enunțul se caracterizează „prin corelarea pragmatică a unei secvențe fonice cu o informație referitoare la un „fapt”, „eveniment” (al realității), informație care constituie obiectul actului de comunicare” (2, p. 13). Prin urmare, componentă referențială se este generată de raportul stabilit între enunț și evenimentul din realitate desemnat prin enunț. De notat că la nivelul enunțului evenimentul este prezentat ca fiind alcătuit din anumite elemente componente, care sunt desemnate cu ajutorul predicatului semantic (exprimă o acțiune, o stare, o caracteristică, o relație) și actanții implicați de acesta. Cât privește importanța acestui nivel pentru actul de producere a enunțului, trebuie spus că el constituie componenta principală a conținutului informațional al enunțului.

2. Deixisul (sau componenta deictică, numită și categorie a localizării situaționale); localizează conținutul enunțului prin raportare la instanțele de discurs (emițătorul, receptorul) și la circumstanțele comunicării (timpul și momentul enunțării). Astfel, după originea sa, deixisul este o componentă datorată raporturilor stabilite între enunț și situația enunțării. Informația de natură deictică include componentele de semnificație ce reflectă coordonatele situației de comunicare constituită din anumite elemente care funcționează drept coordonate ale actului comunicativ și, prin aceasta, asigură ancorarea mesajului lingvistic (enunțul) în situația de comunicare în care acesta s-a produs. Analizat din perspectiva celor două nivele – referențial și deictic –, enunțul ar trebui să fie descris ca având următoarea structură: componenta descriptivă + componenta deictică. Enunțul este „ancorat” în situația de comunicare cu ajutorul deicticelor, care funcționează în calitate de mărci ale categoriei în cauză.

3. Predicativitatea (sau nivelul semnificațiilor logico-sintactice); este o categorie cu substrat logic. Având la bază relația stabilită între obiectul comunicării și caracteristica ce i se atribuie, componenta predicativă servește la organizarea informației codificate la nivelul referențial în conformitate cu structura binară a judecății. În plan funcțional, predicativitatea încadrează structura actanțială a enunțului într-o schemă binară de natură logică, constituită din subiect și predicat, acestea fiind unitățile nivelului dat. Prin suprapunerea nivelului predicativ, informația referențială este organizată în conformitate cu mișcarea gândirii de la obiectul identificat spre caracteristica ce i se atribuie. Astfel, ca rezultat al operației de predicativizare în componența enunțului se distinge un punct de pornire, care este obiectul despre care se comunică ceva în enunț, și un punct de sosire, reprezentat prin ceea ce se comunică despre acesta. Structura enunțului la nivel predicativ este: subiect + predicat.

4. Modalitatea; constituie o expresie a subiectivității, exprimând implicarea vorbitorului în enunț. Din punctul de vedere al informației conținute, categoria dată codifică deci atitudinea locutorului în raport cu cele comunicate, reprezentând o apreciere emoțională, intelectuală sau volitivă a celor descrise prin enunț. Astfel, pe lângă conținutul informațional referitor la un eveniment din realitate, care reprezintă o reflectare în conștiința emițătorului a evenimentului dat, orice comunicare implică și o atitudine modală, altfel spus, o manifestare a punctului de vedere al emițătorului. Din perspectiva acestei componente, structura enunțului ar putea fi redată în felul următor: conținut informațional (conținut propozițional) + modalitate (apreciere modală).

5. Nivelul organizării comunicative sau informaționale; se constituie pe baza relației dintre ceea ce este dat, cunoscut, vechi și ceea ce este nou, necunoscut. Nivelul dat presupune structurarea informației conținute de enunț la nivelul referențial în conformitate cu modul de desfășurare a gândirii umane de la cunoscut spre necunoscut. În cadrul acestui nivel, conținutul informațional al enunțului este repartizat în două părți: tema (purător al informației cunoscute, făcând parte din fondul comun de cunoștințe ale participanților) și rema (purător al informației noi). Astfel, având o structură binară, al cărei suport îl constituie raportarea conținutului enunțului la contextul comunicativ, nivelul dat asigură ierarhia elementelor enunțului în funcție de importanța lor comunicativă.

6. Nivelul ilocuționar; este o componentă care exprimă finalitatea comunicativă a enunțului. Astfel, pe lângă informațiile de natură situațional-referențială, determinate de raportarea conținutului enunțului la evenimentul desemnat și la situația de comunicare, enunțul conține o forță convențională specifică având la bază intenția comunicativă a locutorului. Fiind o valoare asociată conținutului informațional al enunțului, forța ilocuționară, care reflectă caracterul intențional al comunicării, are menirea de a preciza scopul cu care este folosit enunțul de către locutor. Deci structura acestui nivel ar putea fi prezentată astfel: conținutul informațional al enunțului + forța ilocuționară.

7. Afectivitatea (sau nivelul afectiv-expresiv); exprimă trăirile interne ale locutorului (pozitive sau negative) în raport cu conținutul comunicat prin enunț. Din punctul de vedere al nivelului în cauză, structura enunțului poate fi descrisă prin formula: componenta informațională + componenta afectivă.

Ajunși la capătul acestei succinte prezentări a structurii semantico-pragmatică a enunțului, putem constata că straturile de semnificație din structura enunțului sunt generate de raportul stabilit între enunț, pe de o parte, și planul referențial și contextul comunicativ, pe de alta.

Un alt aspect care ne interesează în acest articol este cel care vizează stabilirea trăsăturilor de bază ale enunțului pornind de la specificul componentelor codificate în latura de conținut a acestei unități comunicative. Văzut dintr-o perspectivă comunicativ-pragmatică, enunțul reprezintă unitatea comunicativă de bază folosită de un locutor în cadrul unei situații de comunicare pentru a transmite interlocutorului său o informație despre un eveniment din realitate, urmărind, în același timp, realizarea unui scop comunicativ. Ceea ce trebuie să menționăm e că, din punctul de vedere al provenienței informațiilor codificate, în cadrul semnificatului global al enunțului se disting trei tipuri de informații esențiale pentru constituirea semnificatului global al enunțului: 1) o informație de natură referențială (nivelul referențial-semantic), 2) o informație de natură situațională (deixisul) și 3) o informație de natură intențională (forța ilocuționară). În felul acesta, conținutul și organizarea enunțului sunt influențate, pe de o parte, de informația transmisă (care are la bază evenimentul desemnat) și, pe de alta, de situația de comunicare, reprezentată prin participanții la actul comunicativ (locutor, alocutor), dar și de coordonatele spațio-temporale ale cadrului de realizare a enunțului, precum și de intenția comunicativă a locutorului (2, p. 13).

Apărute pe baza raportului stabilit între enunț și elementele contextului comunicativ, straturile de semnificație constituie rezultatul codificării prin mijloace lingvistice a informației pe care emițătorul intenționează să o transmită către receptor în cadrul actului de comunicare dat. În același timp, prin caracteristicile lor, dar mai ales prin rolul îndeplinit, aceste straturi prezintă o importanță diferită pentru enunț și pentru actul de vorbire. Dintre cele șapte straturi de semnificație delimitate în structura semnificatului global al enunțului, trei reprezintă componente de bază. Acestea sunt următoarele: componenta

referențială, componenta deictică și componenta ilocuționară. Importanță majoră a acestora pentru enunț și pentru actul de comunicare se explică, prin mai mulți factori. În primul rând, ele au drept corelat elemente centrale ale actului comunicativ, și anume: a) evenimentul comunicat prin enunț (*despre ce vrem să comunicăm*); b) situația enunțării (*cine, unde și când spune*); c) intenția comunicativă a locutorului (*ce urmărim să obținem prin ceea ce să spunem*). În al doilea rând, aceste componente joacă un rol important în actul de constituire a semnificatului global al enunțului și, respectiv, în actul de comunicare.

Este evident că specificul acestor straturi de informație codificate în latura de conținut a enunțului conferă individualitate enunțului în raport cu celelalte unități ale limbii, determinându-i, în ultimă instanță, esența acestuia ca unitate comunicativă. Și într-adevăr, pornind de la aceste componente de bază, enunțul se definește prin următoarele caracteristici de bază:

1) referențialitate; este o trăsătură determinată de faptul că enunțul, prin semnificatul său, comportă o referință la o anumită stare de lucruri (2, p. 13);

2) situaționalitate; este o trăsătură dată de implicarea în conținutul enunțului a contextului situațional;

3) intenționalitate; reprezintă o trăsătură condiționată de manifestarea scopului comunicativ urmărit de locutor la nivelul structurii semantice a enunțului.

După cum demonstrează cercetările, semnificatul global al enunțului este bazat pe trei componente majore: componenta referențială, deictică și ilocuționară. În această ordine de idei, semnificatul enunțului poate fi interpretat drept o corelație între unitatea comunicativă și o anumită stare de lucruri din realitate desemnată de enunț (componenta descriptivă), situația de comunicare în care ea este produsă (cadrul situațional) și componentele care derivă din interacțiunea dintre locutor și interlocutor, printre care cel mai important este scopul urmărit de locutor în situația dată de comunicare, manifestat, de cele mai multe ori, sub forma efectului enunțării enunțului dat asupra interlocutorului.

Așadar, enunțul ca unitate comunicativă se definește în funcție de: a) conținutul său referențial (*spune ceva despre ceva*); b) situația în care se desfășoară actul de vorbire, adică prin raportare la subiectul vorbitor și la circumstanțele în care are loc comunicarea (*cineva comunică cuiva ceva într-un anumit loc și într-un moment dat*); c) scopul comunicativ urmărit de locutor (*comunicând o anumită informație, locutorul are în vedere realizarea unui scop comunicativ*).

Referințe bibliografice

1. Wittgenstein, Ludvig, *Tractatus logico-philozoficus*, București, 1991.
2. *Gramatica limbii române*. Vol. II: *Enunțul*. București, 2005.
3. Irimia, D., *Gramatica limbii române*, Iași, 1997.
4. Гак В. Г. *Теоретическая грамматика французского языка. Синтаксис*. 2-е изд., Moscova, 1986.
5. Сусов И., *Семантическая структура предложения*. Tula, 1973.

Institutul de Filologie
(Chișinău)